

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА:
КАУЗАЛЬНІСТЬ В ОНТОЛОГІЧНОМУ
ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ 5

РОЗДІЛ 1

ЛЮДИНА І КАУЗАЛЬНІСТЬ: **ОБ'ЄКТИВНЕ І СУБ'ЄКТИВНЕ** **В ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ВІДНОСИНАХ**

1.1 Один світ – дві форми каузальності:
мозок, суб'єктивність, свобода вибору
та причинність-з-середи-себе 10

1.2 Фрактальна каузальність політичних
процесів та конфліктів на
пострадянському просторі:
постнекласичний погляд 91

1.3 Багатовимірність каузальності
(на прикладі конфлікту на Донбасі) 128

1.4 Праця як відображення каузальності
в сфері людського буття 159

РОЗДІЛ 2

ОСМИСЛЕННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ **В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ**

2.1 Аналіз генезису категорії каузальності
в рамках метафізики Аристотеля 191

2.2 Історико-філософський аналіз
соціальної відповідальності 209

2.3 Сучасні аргументативні практики:
логіко-комунікативні критерії ефективності 242

РОЗДІЛ 3

ОСМИСЛЕННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ

В ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

3.1 Категорії причина і наслідок при пізнанні правової дійсності	315
3.2 Толерантність: від казуальності до константи нормативності	347
3.3 Причинна обумовленість формування та еволюції правової свідомості населення	383
КОЛЕКТИВ АВТОРІВ	405

ПЕРЕДМОВА: КАУЗАЛЬНІСТЬ В ОНТОЛОГІЧНОМУ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Категорія «причина» є однією з фундаментальних у філософському мисленні. Вона займає важливе місце в філософській традиції, починаючи з самих її витоків. В певному сенсі давньогрецька філософія починається як пошук першопричини буття. Адаже в ранньому філософському мисленні першоджерело, перша матерія, перша основа і першопричина по суті не розрізняються.

Осмилення сутності та самої наявності причинно-наслідкових відносин є однією з стрижневих тем філософії. В історії світової філософії відбувається зміна парадигм в розумінні цих відносин, але тема каузальності як складова більш широкої теми детермінізму залишається постійною в контексті тематичного аналізу наукового пізнання, запропонованого Дж. Холтоном.

Отже пізнання суті речі з часів Аристотеля розумілось як пізнання її причин. Стагірит вважає, що ми пізнали річ, коли пізнали її причину¹. В класичній філософській традиції епістемологічний аспект причини невід'ємний від її онтологічного аспекту. Пізнання причини речі дуже важливо тому, що причина онтологічно породжує річ або явище, вона є тим, завдяки чому ця річ або це явище є такими, якими вони є.

¹ Аристотель. Вторая аналитика / Аристотель. Сочинения в четырёх томах. Т. 2. Ред. З. Н. Микеладзе. – М.: «Мысль», 1978. – 687 с. – С. 259.

В неklasичній науковій картині світу онтологічність причини ставиться під сумнів. (Втім, заперечення онтологічної природи причинності в філософії починається, принаймні, з Д. Х'юма). Часто посилаються на те, що співвідношення невизначеностей у квантовій механіці, буцім-то, спростовує причину як онтологічний феномен. Ми вважаємо, що така точка зору є певним непорозумінням. Співвідношення невизначеностей спростовує механістичне розуміння причинності, а не причинність як таку.

Для новоевропейської філософської традиції та для сучасного філософського світогляду потужною є епістемологічна складова. Але ми хотіли би підкреслити важливість онтологічної складової: наше розуміння каузальності само є наслідком певних ланцюгів причин і наслідків, які існували в об'єктивному історичному розвитку людини. Сама наша свідомість, наш мозок як орган, що безпосередньо продукує свідомість, сформувались завдяки довгим ланцюгам причин і наслідків в еволюції біологічної та соціальної реальності.

Каузальність є багатовимірним феноменом. Для пізнання різних рівнів каузальності як онтологічної реальності необхідно використання різних форм розуміння каузальності.

Перше і найпростіше розрізнення – це механістичне і немеханістичне розуміння каузальності. Цим формам притаманне насамперед різне розуміння співвідношення причинності і необхідності, причинності і свободи, можливості або неможливості самодетермінації.

Квантовомеханічний погляд на каузальність спонукає розглянути причинність у контексті невизначеності майбутнього. Звідси відкривається прямий шлях до синергетичного розуміння каузальності: каузальність і біфуркація, особливості біфуркаційної детермінації майбутніх подій.

Цікавим аспектом розглядання причинно-наслідкових зв'язків в контексті новітніх надбань сучасної наукової картини світу

є фрактальний підхід для пояснення соціальної реальності. Виявлення самоподоби цілого і частин є ефективним методологічним способом розуміння феноменів соціального устрою та закономірностей історичного подіювання.

Категорія можливого набула могутню теоретико-методологічну значимість як у сучасному природознавстві, так і в соціальних науках. Все більшу популярність набувають як гіпотези віртуального Всесвіту, паралельних Всесвітів, так і моделювання альтернативної, контрфактичної історії. В цьому плані важливими стають такі теми як каузальність і варіативність, віртуальна каузальність. Останнє формулювання виглядає спірним, парадоксальним, можливо неможливим. Але важко заперечувати його цікавість. Чи можлива віртуальна каузальність? Якщо неможлива, то чому? Якщо можлива, то яким чином?

Ми вже згадували про тему співвідношення каузальності і свободи. Опозиція «необхідність – свобода» є однією зі стрижневих у філософії. Оскільки в класичній традиції причина тісно пов'язана з необхідністю, то виникає проблематика співвідношення детермінації та її різновиду каузальності і свободи. Зрозуміло, що ця проблематика стосується, перш за все, людини як суб'єкта подіювання. Чи можлива і наскільки можлива для людини самодетермінація? Чи є *causa sui* прерогативою виключно субстанції? Чи спроможна людина бути *causa sui*? Саме така людина є справжньою особистістю. Згідно з Е. Кантом, наявність умоосязного характеру робить людину свободою, тобто здатною мимовільно починати ряд явищ². Ця здатність здійснювати спонтанність причин виявляє трансцендентальну ідею свободи³.

Плідну перспективу дослідження каузальності надає інформаційна каузальність у її соціальному та психофізіологічному аспекті.

² Кант І. Критика чистого розуму. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 736 с. – С. 425.

³ Там само. С. 354, 356.

Роль інформації як детермінанти прийняття рішень і в суспільному житті, і на побутовому рівні проходження індивідом свого життєвого шляху невпинно зростає. Інформація як чинник породження певних наслідків, безумовно, не є матеріальною причиною. Вона дещо нагадує цільову причину, але не є такою за своєю суттю. Отже наявність інформаційної каузальності потребує прискіпливого наукового і філософського аналізу.

Постнекласична гносеологія являє собою синтез наукового, філософського, релігійного і художнього пізнання. Такий синтез передбачає нестандартні підходи, які будуть виходити за межі раціоналізму в вузькому сенсі слова, так би мовити, механістичного раціоналізму. Наприклад, слід звернути увагу на наступне. Класичне розуміння каузальності вимагає аналізу причинно-наслідкових ланцюгів подій. Але поряд з такими ланцюгами ми спостерігаємо конфігурації подій. На відміну від причинно-наслідкового ланцюга, конфігурація є синхроністичне співпадання подій, кожна з яких має свою причину, але знаходження єдиної причини самого співпадання виявляється малоімовірним, майже неможливим. У пізній період своєї творчості К. Г. Юнг наполегливо розмірковував над феноменом синхроністичності. Він визначав синхроністичність як акаузальний смисловий зв'язок або одночасних подій, або сучасної і майбутньої події. Але чи насправді сутністю синхроністичності є принципове протиставлення смислового зв'язку подій їх причинно-наслідковому зв'язку? На наш погляд, ні. Так само, як квантова невизначеність не заперечує каузальності, а вимагає більш вишуканого її розуміння, синхроністичність не заперечує існування причинності, а вимагає більш глибокого і неоднозначного її розуміння.

Важливою сферою дослідження каузальності є сфера права. Безсумнівно, філософський аналіз причини і наслідку є необхідним для розуміння каузальних аспектів вини і відповідальності як правових відносин. Коли відбуваються суттєві зміни в розумінні

сутності вини і відповідальності, це приводить до зміни принципів судочинства, до трансформації його конкретно-історичних форм.

Важливими аспектами правової реальності як в її онтологічному, так і в гносеологічному вимірі є співвідношення каузальності і нормативності, насильства і толерантності. Зокрема, різне розуміння сутності причинності продукує різне трактування кари як наслідку вини.

Плідним виявляється дослідження каузальності в сфері аргументації як в суто логічному, так і в юридичному аспекті. Слід визнати, що онтологічна можливість аргументації як такої обумовлюється наявністю причинно-наслідкового зв'язку та підстави в об'єктивній реальності. У світі, в якому б не існувало ані причинно-наслідкового зв'язку, ані будь-якої підстави для подій, будь-яка аргументація виявилась би проблематичною.

Філософське осмислення каузальності, яке пропонується у монографії, органічно вписується у традиції Одеської школи права. Адже суттєвою особливістю Одеської школи права є неабияка увага до світоглядно-філософських основ правової свідомості, осмислення правових відносин в широкому соціально-культурному контексті. Можна сказати, що взаємозв'язок права і культури, права і соціальних відносин в широкому сенсі слова, права і менталітету певного суспільства в контексті конкретно-історичної епохи, в яку воно занурено, облік і пильний аналіз всіх цих чинників є не стільки аксіомою, скільки «теоремою», яка успішно доводиться в різноманітних працях представників Одеської школи права.

Монографія, яка пропонується до уваги читача, є певним філософським внеском в надбання Одеської школи права.

РОЗДІЛ 1

Людина і каузальність: об'єктивне і суб'єктивне в причинно-наслідкових відносинах

ОДИН СВІТ – ДВІ ФОРМИ КАУЗАЛЬНОСТІ: МОЗОК, СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, СВОБОДА ВИБОРУ ТА ПРИЧИННІСТЬ-З-СЕРЕДИНИ-СЕБЕ⁴

У мене, як майже у будь-якої людини, схильної до метафізики, є ще один не зайвий пізнавальний інструмент – моя раціональна прихильність мислити чіткими фактологічними концептами, моя любов до знання, яке здатне виявляти надійний, що майже математично прораховується, каузальний зв'язок між причиною та наслідком, між стимулом та реакцією, між сенсорним входом та моторним виходом. Колись Зігмунд Фрейд, відчувши нездатність

⁴ Цей підрозділ, незважаючи на його спровокованість дискусією «Philosophy of Mind» у «Філософській думці» (Круглий стіл, № 2, 2016) та текстами цього числа, все ж таки апелює до більш вузького аспекту Philosophy of Mind. А саме, до Mind-Body Problem. Сенс такої спрямованості дослідження полягає в тому, що, за моїм переконанням, саме Mind-Body Problem має бути філософським втіленням та дороговказом теоретичних досліджень Brain Science, до яких я і буду тут апелювати. Йдеться про каузальні, функціональні та семіотичні відносини між фізичним та психічним (Солов'єв, 2007, 2008, 2014; Солов'єв, 2012; Soloviov, 2015, 2019; відповідні посилання див. у висновках 6,30), які у мозку забезпечують інформаційні процеси, що фундують собою людське буття.

Тут же хочу висловити вдячність усім учасникам вищезгаданої дискусії, – і тим, кого вважаю більш близькими до істини, і тим, кого такими не вважаю, і тим, на кого я буду посилаючись, і тим, на кого не буду. Прочитавши статті цього номеру був приємно здивований розумінням молодими українськими філософами суті Mind-Body Problem. Сподіваюсь, що це розуміння зможе втілитись у реальний внесок української філософської думки до розв'язання Mind-Body Problem, від якого залежить, чи оволодіє людина раціональним знанням про те, чи вона дійсно є спроможною каузувати майбутнє своїм досвідом та своєю етичністю.

тогочасної науки про мозок відкривати нове фундаментальне знання, яке б відповідало його претензійним запитам, відмовився досліджувати мозок на користь дослідження людської психіки незважаючи на не надто строгу методологію такої науки. І він, як показав час, не прогадав, бо, мабуть, відчував, що рівень знання мозку того часу, базований суцільно на класичному фізичному детермінізмі, не дозволить йому здійснити хоч який парадигмальний стрибок у розумінні природи людини. Природи людини, «палаючої» свідомістю, емоціями, думками, мріями, але, одночасно, і банально фізично існуючої людини. Зараз же ми живемо у ті благодатні часи, коли люди так порозумнішали, що не тільки вже починають свідомо або несвідомо унеможлилювати відновлення світових війн, задовольняючись гібридними, але й вже знають про мозок людини так багато, що дозволяють собі мислити про нього не тільки метафізичними сентенціями, а саме науковими концептами. Та і взагалі, в сучасному пізнанні вже є переконання в тому, що людський мозок, це у деякій мірі і є сама людина. Але тільки у деякій.

Тож сьогоднішній рівень пізнання мозку дозволяє мені вже бути, одночасно, і філософом і вченим. А, отже, я можу вже дозволити собі спокушати себе двома речами, аби зазирнути за лаштунки таємниці функціонування в людському мозку суб'єктивно активного феномена «людського Я», що, на моє переконання, діє саме як причинний (управлінський) фактор на «просторах» індивідуальної людської свідомості⁵, аби «перетворювати» фізичний

⁵ Публікуючи дане дослідження у цій книзі, я, користуючись правом, наданим журналом «Філософська думка», яке дозволяє передруковувати вже опубліковані у ньому матеріали, і майже повністю використовуючи опубліковану в журналі статтю «Соловйов О. Чи вже існує загальна теорія мозку: або яким чином феномен інформації пояснює Mind-Body Problem, свободу вибору та причинність-з-середини-себе. ФД, № 6, 2020», тим не менш маю необхідність (згідно з авторськими обов'язками цього поважного журналу), попередити про застосування вже опублікованого. Але, я маю сказати ще і про те, що дана робота є більш аніж у два рази більшою за об'ємом, що надало мені можливість ставити перед дослідженням більш складні завдання та суттєво вийти за межі попереднього дослідження.